

Çeper obraz döretmekdäki täzeçillik

Category: Edebi makalalar, Hekaýalar, Kitapcy, Powestler, Sözler

написано kitapcy | 24 января, 2025

Çeper obraz döretmekdäki täzeçillik ÇEPER OBRAZ DÖRETMEKDÄKI TÄZEÇILLIK

Kömek Kulyýew

Häzirki zaman türkmen söz sungatynda okyjylaryň ösen talabyny ödeýän, öz eserleri bilen giň okyjylar köpçüligine ruhy lezzet berýän zehinli ýazyjylarymyzyň biri-de Kömek Kulyýewdir. Ýazyjynyň galamynyň astyndan çykan powestleridir hekaýalary halk köpçüligi tarapdan söýlüp okalýandygyny ýaýdanman aýdyp bolar. Onuň sadadan kesgir sözlüligi, durmuş hakykatyny çeper görnüşde beýan etmek başarnygy, döredýän keşpleriniň bütewiligi, eserleriniň durmuşlygy, edebi tärleri ussatlyk bilen peýdalanyp bilmek ukyby ýazyjynyň döredijiliginiň aýratynlygydyr. Ýazyjy Atajan Tagan Kömek Kulyýewiň ýazyjylyk ussatlygyna örän ýokary baha berip, şeýle ýazýar: «Meşhur ýazyjylaryň döreden tanymal eserlerine üns berseňem, ady arşa çykan ussatlaryň ýazyjylyk baradaky ýazýan, aýdýan zatlaryna üns berseňem edebiýat meýdanynda akyly satyp ady ýazyjy bolan ýok. Ýazyjyny halkyň halaýan ýazyjysy edip öňe çykarýan esasy zat onuň eserleriniň sadalygy. Şu aýratynlyk Kömek Kulyýewiň ähli eserlerine-de mahsus. Meniň pikirimçe, sadalyk bilen uly mesele çözüp bilýänligi sebäpli Kömek Kulyýewiň eserleriniň hyrydary kän. Sada gahrymanlar, sada beýan ediliş, sada, arassa dil ýazyjynyň eserleriniň ýokary derejeli bolmagyna getirýär».

Tanymal ýazyjymyzyň ýokarky sözlerini diňe hakykatlygy bilen däl, ýazyjynyň döredijiligi hakda gürrüň etmäge döredýän islegi bilenem göwnüme jaý sözler hasaplap, galamymyzy ele

aldyk. Ilki bilen, çeper söz arkaly çeper keşp döretmekde Kömek Kulyýewiň ýokary ussatlyga ýeten ýazyjydygyny bellemek gerek.

Bu ussatlygy delillendirmek üçin, turuwbaşdan onuň «Neme» atly eserine üns çekmek isleýäris. Ýazyjy hekaýadaky köpimizi köp ýerde, köp zatdan halas eden, köpimiziň bolsa ýüzümüzizi gyzardan sözi, «nemäni» häsiýetlendirip başlaýar. Hekaýa özünüň durmuşylygy bilen tapawutlanyp, ýazyjynyň beýan ediş täri ony satira, ýumora-da golaýladýan ýaly duýulýar. (Aslynda bu häsiýet Kömek Kulyýewiň bütin döredijiligine mahsus häsiýet). Bu söz öz-özlüğünde düşnüksiz kelam ýöne, birtopar düşnüksiz we gümürtik zatlary aýdyňlaşdyryp bilýär. Ýazyjy bu sözi ulanmagyň «ussady» Nediri bu sözünň ýanyna, sözi Nediriň ýanyna şeýle bir inçeden ýelmeýär welin, olar biri-biri üçin dörän ýaly duýulýar. Ýazyjynyň galamynyň edil şu ýerden başlap, sözden gahryman ýasamagyň ugruna çykanlygyny duýup bolýar. Nediriň aýdýan zadymda ýalňyşam yok, ýalanam. Sebäbi onuň gepleşiginde ony takyklykdan, jikme-jiklikden halas edýän «neme» bar. Dykgat edilse, şu ýerde, hekaýanyň başynda eýýäm Nedir bilen «nemäni» deň derejede goýmagyň ugruna çykýar. Ýazyjy Nediriň diline diňe onuň aýalynyň doly düşüniş bilýändigini aýdyp, üç gahrymany herekete getirip başlaýar:

– Keýwany, nemäni o zat etdiňmi?

– Howwa, kakasy, myhman otagy gül pürkülen ýaly aýrylyp-süpürilipdir, düşekläp goýduk.

– Hä bolupdyr. Olaram basym nemederler indi... Ýogsa-da, o zadam nemetdiňmi?

– Howwa, ýuwup, ütükläpjik goýandyryn.

– Oňarypsyň. O... nemeleň nemesini nätdiň?

– Onam iberdim çagalardan. «Taňryýalkasyn bilenjik eltip beriň!» diýdim.

– Hä, dogry! Ýogsam, goňşy arasynda sähel neme üçin nemedişip ýörseň, neme däl-dä!...

Şu gepleşigiň özünde «neme» ýöne sözlükden Nedir bilen aýalynyň arasyndaky täze bir çeper keşbe bakan ösüp başlaýar. Nediriň gepleýşi gaty geň we gülkünç ýaly görünýär. Hakykatdan-da, onuň näme diýjek bolýanyna aýaly düşünäýmese,

ony çen-çak etmek juda çetin. Ýazyjy şeýlelikde okyja gahrymanyň keşbine mahsus gylyk-häsiýet hakynda käbir deslapky netijeler çykarmaga mümkinçilik berýär. Ýazyjynyň öz gahrymanyny ýeke sözün güýjüne daýanyp doly açyp bilmegi bolsa ýazyjynyň «jadygöýliginiň» (A. Taganyň ýazyja beren bahasy) nyşany. Üns berseňiz Nediriň «nemeleri» onuň akyl-huşy ýerinde, maşgalasynda är ornuny tutup bilýän, goňşy-golama sarpaly adam hökmünde göz önünde janlanýar. Ol dawa-jeňjelden daş durup, il-gün, goňşy-golam bilen ylalaşykly gatnaşyk saklamagyň tarapdary. Ýeri gelende Kömek Kulyýewiň türkmen gepleşik diliniň aýratynlyklaryny örän oňat bilýändigini bellemelidir. Ýazyjynyň diňe «nemelerden» diýen ýaly ybarat bolan jümleleri düzüp, olary özara baglamak we oňa aýratyn bir many öwürşegini çäymak başarnygy bu ussatlygyna güwä geçip biljek aýratynlyklaryň biri.

Hekaýanyň baş gahrymany Nedir il içinde köp zat bilýän, okamys adam hökmünde tanalýandygyna sýužetiň şu parçasyny-da şaýatlyk edýär: «...Kimdir biriniň ýarawsyzlygy barada gep gozgalanda, Nedir birsalym pikirlenip oturýar-da, söze goşulýar: «Nemäniň nemesi, neme, şypa ber!» diýipdir-ä Magtymgulam! Oturanlar haýran galýarlar: «Bä-aý, şü, Magtymgulynyňam aýtmadyk zady ýog-ow!». Soňra Nedire haýran galýarlar: «Bä-aý, şü, biziň Nedirimiziňem bilmeýän zady ýog-ow!». Üstesine, Nediriň az gürlegiç bolandygy üçin obadaşlaryna ony arasynda akylllybaşly, köp zatlardan habarly kişi diýip hasaplamaklaryna esas berýär. Okyjylaryň arasynda Nediriň bilermen, okumys adamdygy hakynda garaýyşlarynyň dürli-dürli bolup biljekligi tebigydyr. Pyragynyň:

Magtymguly aýdar, meniň derdime,

Dünýäniň tebibini – Lukman şypa ber –

diýen setirlerini baş gahrymanyň düşnüksiz «neme» bilen takyk bilip-bilmeýänligi hakynda hiç hili netije çykaryp bolmajakdygy hak. Onuň obadaşlarynyň Magtymgulynyň goşgusyna gezek gelende Nediriň «nemelerine» düşünmekleri hekaýanyň mazmun çygryny giňeldip, neme bilen bütün obanyň arasynda Magtymgulynyň beýikligini hem aýdyp ýetişýär. Sebäbi adaty ýagdaýda Nediriň «nemesine» diňe aýaly düşünýän bolsa,

Magtymgula gezek gelende oňa bütin oba düşüniş otýr. Şeýle-de bolsa, ýazyjynyň Nedire düşünmegiň kyndygyndan zeýrenen adamlaryň hem tapylandygyny: «Nedir bilen gürleşenden, sakaw bilen gepleşeniň mün paý ýeňil» diýip, üşüksizräk, tüntawraklaryň käsi zeýrenýär. – Sakawyň-a, sabyr edip, soňuna çenli diňläp bilseň, näme diýjegini ahyrynda aňsa bolýar. Emma, munuň «nemesiniň» aňyrsynda welin, näme-nämeler barlygyny Alla bilsin! Ýöne, göwni üçin ugralla baş atyp oturybermeseň» diýen sözleri bilen pyşyrdamagy biziň ýokarky pikirimize gabadam gelip duranok. Aslynda, okyjy bu pursatda ýazyjynyň «nemedən» arassa gahryman ýasaýandygyny unytmary däl. Gahrymanyň bolsa häsiýetini gowy ýa erbet etmek K. Kulyýewiň galamynyň halamaýan zady. Şonuň üçinem ýazyjy «nemäniň» hem çar tarapyndan baryp görýär.

Ýazyjy Nediriň «nemeleriniň» ýerine düşüp, obadaşlarynyň käbirleri ondan özüçe netije çykaryp, many alyp oňuşyk edendiklerini hem bellemän geçmeýär. Şonuň bilen baglanyşykly hekaýanyň sýužetiniň dowamynda şeýle parça getirilipdir: «Dogrudanam, Nedir uludan demini alyp, «Aý, howwa, bu dünýe bir neme-dä» diýýän bolsa, oňa her kim özüçe düşünişmeli, kim şol «nemäň» ýerine «ýalançy» sözünü goýýar, kim «pany», kim «süýji», kim «gezekli», kim ýene bir zat...Emma, geň ýeri, iň soňda onuň şol «nemesine» hemmelerem baş atyp, makullaýarlar. Ýerine düşende, «neme-de» bir gädikde durup bilýän bolmaly». Hekaýany ilkinji gezek, belki ikinji gezegem okap gülüp hezil edinensiňiz! Kime gülyäniňiz hakda welin pikirem eden dälsiňiz! Aslynda welin biz Nedire däl, «nemäniň oýnuna» gülyäs. Öz-özümize gülyän bolmagymyz-da mümkin. Sebäbi «nemesiz» özümizem gün geçiremizoga. Hakykat-da, kähalatlarda «neme» sözi (Nediriňkiçe bolmasa-da) işjeň peýdalanylyp, birbada hakydaň gelmeýän anyk sözi ýa-da düşünjäni onuň bilen çalşylyp aýdylýan gezekleriniň bolýandygyny boýun alsak, onda birek-biregiň arasynda «nemäniň» «özümiziňkilere» öwrülip gidendigine göz ýetirip bolýar. Ýazyjynyň «nemäniň» derejesine düşüniş, ondan edil özümiz ýaly janly, hereketli, hatda duýguly gahryman ýasamagynyň – esasy emmasy hem şu ýerde bolýarmasa.

Hekaýada Nediriň «nemesiniň» hemmeler üçin bähbitli tarapyhem çeper açylyp görkezilipdir. Gahryman iki dawagäriň arasyna düşen wagty: «Seňkem neme, seňkem. Bu ýerde nemeleşip oturara zat ýog-a» diýen-de, dwa-jeňjeliň ýatyp, iki tarap hem köşeşip, Nediriň çözgüdinden kanagatlanypdyr. Sebäbi olaryň hersi «nemäni» öz bähbidine görä ýorupdyr. Bu «nemäniň» iň güýçli tarapy. Ýazyjy şeýdip sözden gahryman ýasamagyny kämillige çenli, ýuwaşjadan ösdürip gidip otыр. Hekaýada gahrymanyň durmuşyndan getirilýän dürli parçalaryseljereniňde, Nedire oňaysyz gahryman diýip bolmaýar. Onuň tersine, ol oba möçberindäki uly bolmadyk jemgyýetde öz ornuny tapyp bilen, obadaşlary bilen ylalaşykly ýaşap, belli derejede abraýly hasaplanýan oňyn gahryman. Şeýle pursatda «neme» bilen Nediriň eserdäki gahrymanlygy deňleşýär. «Neme» Nedire, Nedir «Nemä» öwrülip bilýär. Sözden dörän gahryman taýýar bolýar. Şonuň üçin «Nemedede-de» her bir adamda bolup biläýjek ýetmezçilikleriň bolmaklygy tebigy ýagdaýa öwrülýär. Bu eseriň iň gülküli parçasynda aýdyň görünýär: «Ol bir gezek öz «dertdeşine» duşdy. Ýöne o duşany «ýeme» diýip sözlegiç eken.

– «Ýemäň» näm-aý? – diýip, Nedir geň galyp sorady.

– Aý, «neme» diýdigim-dä.

– Hä, onda şeý diýd-ä, «Neme» diýip, bolmalysy ýaly, türkmençeläp, çöp döwen ýaly edip, agzyňy dolduryp bir aýtda!».

Görnüş-i ýaly, bu jümleler özüniň degişme satiriki äheňi bilenem, çuňňur many-mazmuny bilen hem esere özboluşly çeperçilik bezeg berýär. Nedir özündäki ýokdur öýdüp ýören sözleýiş nogsanlygy, öz «dertdeşinde» görüp, oňa «göz ýumup» bilmeýär. Dykgat edilse, hekaýada baş gahrymanyň kimligini aňşyrmak barha kynlaşyp barýandyr. «Näme» gahrymana öwrülip, Nedir gahrymany herekete getirýän kömekçi gahrymana öwrülip barýar.

Eseriň sýužetiniň dowamynda bir gün ýarawsyzlyga uçrap Nediriň aýalynyň hassahana düşendigi aýdylýar. «Dilmajyny» ýitiren Nediriň keýpi bozylyp, az gürlemäge mejbur bolupdyr. Ol käte aýalynyň yzyndan hassahana baranda «nemelerini» boşadyp gaýdypdyr. Bir gezek keýwanysynyň yzyndan baran Nedir degişip,

aýalyňa: «Sen-eý, keywany, menden öň nemeedäýiji bolmagyn» diýen sözünden özi gorkupdyr. Ýeke-täk özüne doly düşünýän adamdan aýra düşmek howpuny ol ilkinji gezek doly möçberde aýdyň duýupdyr. Aýaly tizara gutulandan soň, durmuş ozalky endigine görä dowam edipdir.

Indi şu bölegiň näme üçin ulanylandygy hakda pikir edip göreliň! Nedir dagy üç. Olar Nedir, aýaly, «neme». Bu üçlügiň haýsydyr birini aýyrsaň hekaýa gutarmaly ýa ugruny üýtgetmeli. Mahlasy, bu üçlüge gahryman goşup, ýa çalyşyp bolýar, aýyrmak welin bolanok. Diýmek, üçlük biri-birine bagly, biri-biri bilen deň derejeli gahryman. Ine, ýazyjynyň ussatlygynyň inçe pikir ýöredişiniň mysaly bu. Bir günem Nediriň «nemeli» günlerinde öwrülişik bolýar. Ýazyjy ony şeýle çeper beýan edýär: «Hudaý diýýäne – Hudaý ýetiräýýärem. Ynha, bir gün Nediriň aýaly öz işleri bilen ber-başagaý bolup ýörkä, on ýaşlyja gyz agtyjagy geldi-de: «Ene, atam pylanlara sadaka gitjek diýýä!» diýäýdi. Nediriň diline özünden başga düşünýän ýokdur öýdüp ýören enesem aňk-taňk boldy. Ynanman, baryp, adamsyndan sorady. Agtyjygynyň diýýäni dogry bolup çykdy. Muňa-da enesi, baý, begenmek begendi. «Hudaýa şükür, yzymyz ýitjek däl eken!» diýip».

Görnüş i ýaly, agtygynyň Nedire düşünmegi olaryň maşgalasy üçin uly bir şatlykly waka. Agtygynyň Nediriň gepine doly düşünmegi hemmelerden beter onuň aýaly begenýär. Bu «dilmaçlykdan» ýadamaklyk däl. Ýazyjy bu ýerde «üçlüge» gahryman goşup bolsa-da ondan gahryman aýyryp bolmajagyny ýatladyr. Bu bolsa «nemäniň» hereketeni hasam berkidýär. Bir gün çay başynda Nedir goňsulary Amangeldiniň jaýyny «nemetjek» bolýar diýen jümlesini agtyjagy «satjak bolýar» diýen görnüşde enesine «terjime» edýär. Bu sözleri eşidip oturan Nedir ýeňsesini gaşap, bir söz hem geplemeýär. Bu sözler Amangeldiniň gulagyna degende, ol Nediriň ýanyna gelip, öz şikaýatyny aýdýar. Nedir bolsa, olar ýaly zat diýmändigini, Amangeldi aganyň jaýynyň içini-daşyny nemetjekdigini aýdandygyny, agtyjygynyň bolsa hemme zady bulaşdyrandygyny mälim edýär. Awtor bu bolan hadysanyň netijesine şeýle açyp görkezýär: «Nediriň agtyjygynyň «bilgiçliginiň» syry şondan soň äşgär boldy. Asyl

Nedir agtyjygynyň göwni üçin, onuň raýyny ýykmajak hem ony ýalançy etmejek bolup, agtygy nähili «terjime» etse-de, baş atyp makullap ýör eken. Ynha, iň soňda-da, ömründe ýeke gezek «Sen iki gepleýäň» diýdirip görmedik Nedir ýalanyň üstünde tutulan ýaly bolaýdy. Şondan soň, «nemesinem» başardygyndan azaltdy».

Şu sözler arkaly awtor Nediriň «nemäniň» çeper keşbini dolulygyna açyp görkezýär. Ýaşynyň bir çene baryp, «sözi iki çykmaryk» Nediriň özi oslamazdan ýalançylykda tutulan ýaly bolýar. Ol ilkinji gezek «nemesi» hakynda çynlakaý pikir edip, ol endigini azaltmaly diýen netijä gelýär.

Ýazyjy hekaýany: «Aý, garaz, «nemeli» gürrüňiň yzy kän. Aýtsaň-aýdyp oturmaly. Emma, «Köp sözüň azy ýagşy» diýilenem bir pähim bar, bir gepi gereginden artyk uzalдыberseň, yzyndan nemetmeli, ýagny, utanmaly bolaýmagyňam ähtimaldyr. Üstesine, şol ýeserje sözi köp gaýtalaberseňem, özüňem diliň ýaman öwrenmegi mümkin. Şonuň üçinem, bu gürrüňi wagtynda nemed-i-ip dynan ýagşy» diýen sözler bilen jemlenýär. Edil şu jemlemede, göwnüme bolmasa ýazyjy «Bizem «Nedirler», bizem «neme» bilen ulalyp, «neme» bilenem ulalyşyp ýörüs. «Nemäni» özüme kabul eden bolsak, onda «nemedem» nämüçin gahryman ýasap bolanokmys» biýip, okyja ýüzlenýän ýaly.

Ýazyjynyň «Neme» atly hekaýasynyň baş gahrymany Nedir tipleşdirilen keşbiniň okyja gülküli parçalar arkaly ýetirilmegi-de aýratyn bellärliklidir. Ýazyjynyň durmuşy wakalary beýan etmek bilen okyjyny hem güldürüp, hem pikirlendirip bilmegi ýokary ussatlykdan nyşandyr. Tanyml alym, filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Jora Allakow ýazyjynyň bu başarnygyna: «Kömek Kulyýewiň gahrymanlarynyň aglabasy hakyky durmuşyň jümmüşinde görülen, ýatda galan adamlar. Ýöne ýazyjy şol gahrymanlarynyň obrazlaryny tipleşdirmegi, umumlaşdyrmagy başarýar, olaryň hersini eserdäki oýnamaly hakyky roluna ugrukdyrmagyň hötdesinden gelýär. Ol öz gahrymanlaryna buýruk berenok-da, olaryň şatlygynam, hasratynam deň paýlaşýar, bir söz bilen aýdanyňda, olaryň arasynda ýaşaýar. Şonuň üçin, onuň gahrymanlary seni gerek ýerinde ýylgyrдыbam, çynlakaý pikire çümdüribem bilýär.

Umuman, Kömegiň döredijiligine gülki bilen gussanyň, çynlakaýlyk bilen wäşiligiň gezekleşmesi mahsus» diýip, baha bermegi-de, Kömek Kulyýewde çyn, arassa, tebigy zehiniň uludygyna şaýatlyk edýär.

*Akgözel MUKYMOWA,
Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň
Magtymguly adyndaky Dil, edebiýat
we milli golýazmalar institutynyň
uly ylmy işgäri.*

© «Garagum» žurnaly, №11, 2021. 151-155-nji sahypalar. Edebi makalalar